

СЛОБОДАН ЈОВИЋ

Универзитет у Новом Саду, Факултет техничких наука
Департман за архитектуру и урбанизам
slobodan.jovic@uns.ac.rs

НОВИ САД МОДЕРНИ ГРАД: истраживање, вредновање и курирање неапсорбоване модернизације града

Категорија чланка: оригинални научни рад

Апстракт: Град Нови Сад је своје урбане карактеристике попримио у процесима интензивне урбане ремоделације, инфраструктурне реконцептуализације и градитељске модернизације у другој половини 20. века. Током овог процеса, Нови Сад је постао град. Ипак, званичне културне политике града идентитет изграђују на другим вредностима његовог развоја, те се он најчешће приказује и перципира као средњоевропски град, аустроугарског градитељског наслеђа, које представља и основу вредноване грађене баштине. Последњих година, поједини пројекти у култури постављају фокус и на непрепознати „модернистички код” градске средине и промовишу је као вредност идентитета града, али изнад свега, као модернизацијски процес, у чијем исходу је стасала урбана средина. Рад истражује приступе, концепте и домете ових пројеката, чији је заједнички циљ представљање и препознавање „стубова послератне модернизације”, било да се ради о кућама, личностима, просторима или процесима. Циљ рада је да кроз критички преглед досадашњих пракси укаже на могуће правце даљег развоја односа према неапсорбованим идентитетима, процесима и исходима модернизације. Ново представљање града његовим грађанима – као полигона процеса модернизације и урбаног развоја – препознато је као прилика да се реafirмише идеја о прогресивној и хуманистичкој функцији архитектуре, која мења град, простор и живот.

Кључне речи: модернизација, модернизам, урбани развој, кустоске праксе, Нови Сад.

Идентитет(и) града

Питање идентитета једно је од суштинских питања друштвене заједнице и као такво пресликава се на просторни облик њеног живота на једном простору – град. Символичка изградња заједнице остварује се и одржава, како наводи Коен, „кроз манипулацију њених симбола”, који се проналазе и у грађеној средини (Cohen 1985: 15). Због тога, грађена средина обилује значењима која су друштвени производ и као таква обезбеђује идентификацију са истом, као својим простором, у односу на *други*. Историјска димензија и трајање овим производима даје статус баштине.

Последње две деценије, у теорији културе и културне политике измењене су перспективе за

посматрање свега оног што представља културну баштину. Све више се у посматрање културне баштине укључује вишеслојни сплет пожељних и непожељних историја, којима се кроз сложеност појачава разумевање сопствене културе и простора као комплексног, вишеслојног, мултиперспективног контекста, у којем су уписане тековине живота на једном месту. Овакав поглед отворио је и питања препознавања непожељних тачака историје, такозване „спорне културне баштине” (Silverman 2011), те процес препознавања „дисонанце наслеђа” (Tunbridge i Ashworth 1996; Kisić 2016), као квалитета који неоспорно обележава просторе на којима живимо. Тим приступом оснажује се могућност да се креирани наративи и идентитети укрштају, прожимају и прихватају као легитимни и интерпретативни слојеви баштине, којима се изграђује плурализам идентитета једног простора.

Савремени идентитет града осликан је у актуелним културним политикама и у културном дискурсу. Идентитет је најчешће сложен из сплета пожељних историјских наратива којима се кроз успостављање односа према прошлости легитимише стање у садашњости. Посебно место у том процесу заузима архитектонско наслеђе, као облик материјалне баштине која се интерпретира у односу на утврђени друштвено-политички образац, као „слика града – представа, перцепција споља, у очима других” (Spasić i Vasković 2017: 16). Уколико се „концепт идентитета простире изван апстрактног мишљења људи да би укључио културну репрезентацију”, те „материјални објекти, тако, функционишу као манифестација идентитета и као средства којима се они конструишу” (Lähdesmäki 2019: 43), онда се управо у односу на идентитет који је изграђиван дефинише и савремени однос према наслеђу које га материјализује. Савремени концепт изградње тог односа најбоље описује термин „ауторизовани дискурс наслеђа” (Authorized Heritage Discourse) Лорадејн Смит, која у књизи *Употреба наслеђа* (*Uses of Heritage*, 2006) проширује значење наслеђа, изван стриктно материјалног артефакта, на места сусрета прошлости и садашњости у којем се дефинишу праксе и политике његовог идентификовања, управљања и посећивања. То конкретно значи да се наслеђе сврстава у домен културних пракси и да постоји друштвени консензус око његовог тумачења. Иако овај принцип почива на „европоцентричним идејама просветитељства чији су носиоци држава, нација, институције и стручњаци” (Кисић 2014: 110), њиме се истовремено „установљавају специфични режими истине и форме моћи”, чиме се умањује значај друштвене заштите, јер је фокус на политикама са врха, врло често неразумљивим друштвеним заједницама које су публика или директни корисници предмета валоризације и чувања. Сходно томе, идентитети формирано око те исте баштине предмет су тог истог дискурса, чиме се врши и креирање ауторизованог

1. Изложба Фокус на модернизам: Архитектура Новог Сада 1950–1970, Музеј савремене уметности Војводине, 23. 3 – 9. 4. 2017.
1. Exhibition Focus on Modernism: The Architecture of Novi Sad 1950–1970, Museum of Contemporary Art of Vojvodina, 23rd March – 9th April, 2017

идентитета града кроз својеврсну селекцију и прилагођавање актуелним друштвеним политикама.

Неасорбовани модернизам Новог Сада

У случају Новог Сада, елементи изградње ове слике могу се пратити на више нивоа: кроз актуелне политике заштите и унапређења стања наслеђа, кроз тренутне културне политике, туристичку понуду која се креира у односу на културни дискурс, али и кроз актуелни пројекат „Нови Сад европска престоница културе 2021 (2022)”. Сви ови актуелни домени изграђују преовлађујући однос према граду, као средњоевропском урбаном контексту, чија се вредна архитектонска историја позиционира у 19. век, с неколико изузетака. Један је свакако Петроварадинска тврђава, која се сврстава у тај домен „неспорне” градитељске вредности. У апликационом формулару града за титулу Европске престонице културе она добија посебно место, као „тврђава мира”, у чијем подножју се развија мултиетнички и мултикултурални Нови Сад, најпре кроз изградњу подграђа (Петроварадина), а онда и новог урбаног нуклеуса на бачкој страни.

Други урбани слојеви града појављују се као спорадични и фрагментарни. Тако, могао би се стећи утисак да је Нови Сад „сплет мултиетничког архитектонског миљеа, карактеристичног за средњу Европу 19. и почетка 20. века” (Туристичка организација Града Новог Сада), где је позиција његове модерне урбане историје резервисана за објекат Бановине¹ и на самом крају листе, Спенс² или Српско

1 Објекат Банске палате са скупштином (1935–1940), арх. Драгиша Брашован.

2 Објекат Спортско пословног центра Војводина, арх. Живорад Јанковић и Бранко Булић, са сарадницима (1981–1990).

2. Изложба Фокус на модернизам: Архитектура Новог Сада 1970 – 1985, Историјски архив Града Новог Сада, 26. 12. 2018 – 15. 01. 2019.

2. Exhibition Focus on Modernism: The Architecture of Novi Sad 1970 – 1985, Historical Archives of the City of Novi Sad, 26th December, 2018 – 15th January, 2019

народно позориште³. Објекат Бановине заузима посебно место у сусрету са модерном прошлости града, готово ексклузивно. Он представља један од ретких објеката око којег постоји јавни консензус, и који ужива статус споменика културе јер представља „врхунско Брашованово дело настало у стилу модерне, са дискретно примењеним традиционалним архитектонским детаљима.” (Завод за заштиту споменика културе Града Новог Сада 2021)

Овакав статус резултат је више корелирајућих чињеница, који су тек у свом садејству обезбедили неспорно препознавање и вредновање. Личност архитектке Драгише Брашована, као истакнутог градитеља не само новосадског простора него и ширег, југословенског, сигурно да је значајна, али не и пресудна, јер објекат Радничке коморе, а посебно Поште, на потезу истог Булевару не ужива такво препознавање. Статус институције иза објекта и чињеница да зграда епитомизира позицију града и региона у оквиру две Југославије – као препознате покрајине са својим седиштем – престоницом, доприноси изградњи његовог симболичког значаја. Међутим, једнако важна је и чињеница да је Брашованов опус тридесетих година 20. века лично истраживање модернизма, његовог усвајања, а затим и примене на репрезентативном објекту таквог значаја. Отуд и препознавање „традиционалних архитектонских детаља”, „експресионистичког стила” уз које се појављују и „реликти академске традиције” (Кадифевић

3 Српско народно позориште (1975–1981), архитекта Виктор Јацкијевић (идејни пројекат), Арса Димитријевић (главни пројекат).

1990: 162), или ар деко карактеристика, јер управо овај објекат представља средњу архитектонску инстанцу Брашованове новосадске трилогије, „од детаља експресионизма [на објекту Радничке коморе], преко међуратног модернизма [Бановине], до послератног функционализма [објекат Поште]” (Mitrović 2010: 351). Другачија историјска димензија, валоризовани опус архитектке и један „транзициони” модернизам у опусу архитектке, који се развијао од „академско-романтичарског” концепта Радничке коморе, ка „стереометријском монументализму” објекта Поште, обезбеђује објекту, и самим тим и граду, препознавање модерног опуса, па макар као међуратног архитектонског фрагмента или пролазне фазе урбаног развоја.

И поред тога, низ квантитативних и квалитативних показатеља указују на чињеницу да је Нови Сад обележен градитељством послератног модернизма⁴. Савремена урбана димензија града, његова морфологија, модерни принципи развоја на бази индустрије и услуга дефинисани су његовом радикалном ремоделацијом након Другог светског рата. У овом периоду, број његових становника је готово утростручен, а његова физиономија измењена у смеру оспособљавања за будуће промене и раст. Оваква градитељска експанзија праћена је успостављањем значајне архитектонске праксе која се сврстава у опус југословенског модернизма. Архитектуром овог периода дефинисана су нова стамбена насеља града, нови булевари, центар, универзитетски кампус и други значајни простори града, као и његови репрезентативни објекти. У овом периоду почело је и струковно окупљање архитектата око Друштва архитектата Новог Сада, основаног 1. јула 1960. године.

Поставља се питање зашто је важно (не)уврштавање модерног послератног архитектонског опуса у званичне представе града, и може ли се о овом опусу причати као *дисонантном наслеђу* или *спорној баштини*.

Процес интроспекције сопствене прошлости бивших југословенских држава отворио је питање односа према градитељском наслеђу тог периода. Глобално интересовање за његове вредности, захваљујући раду националних и интернационалних истраживача, учинило је да се коначно почне посматрати и на локалу. Случај Новог Сада рефлектује управо карактеристике већине средина по овом питању – неконзистентне политике, упитне праксе и најчешће ванинституционалне напоре да се овај градитељски опус препозна, вреднује и очува.

4 Детаљније о анализи промена новосадске средине кроз коју се аргументује став да је модерна архитектура у квантитативном и квалитативном погледу одређујућа за карактер града у раду Konstantinović D. & Jović, S. Metacode of Modernism: Novi Sad the Modern City.

3. Изложба Фокус на модернизам: Архитектура Новог Сада 1970 – 1985, Историјски архив Града Новог Сада, 26.12. 2018 – 15. 01. 2019.

3. 1 Exhibition Focus on Modernism: The Architecture of Novi Sad 1970 – 1985, Historical Archives of the City of Novi Sad, 26th December, 2018 – 15th January, 2019

Истраживање, вредновање и курирање модерне архитектуре

Истраживање и вредновање архитектонске продукције овог опуса представља почетну тачку креирања новог погледа на модерну архитектуру Новог Сада. Фрагментисане и несистематизоване архиве, приватне колекције и сад већ малобројни учесници и савременици ових процеса потврдили су неопходност дигитализације, систематизације и чувања вредне архивске документације, али су и покренули питање ко су носиоци овог процеса. С обзиром на то да су носиоци оваквих истраживачких и кураторских подухвата често изван институционалних оквира, не постоји јасно дефинисан приступ архивирању и чувању формираних дигиталних и физичких колекција. Тренутно, вредне приватне колекције само су промениле власнике, тј. о њима су почели да се старају истраживачи и организације који су заинтересовани за њихово постојање и истраживање. У том погледу, регулисање дигиталних архива и креирање специјализованих институција јесте корак који ће помоћи у даљем истраживању и доступности креираних колекција.

Шира раван посматрања истраживачких пракси јесте представљање и промовисање вредности ван уских стручних кругова. Новосадска средина ову баштину не види нужно као „спорну”, него је пре свега не посматра као наслеђе. Њена „социјалистичка” аура основа је искључивања, па самим тим и нераспознавања вредности, изван стриктно употребних. Управо у овој лежи основни проблем приступања овим делима, јер „издвајање опуса изван корпуса идеологија лишава га основног квалитета – друштвене смислености, док га

4. Изложба Фокус на модернизам: Архитектура Новог Сада 1970 – 1985, Историјски архив Града Новог Сада, 26.12. 2018 – 15. 01. 2019.

4. 1 Exhibition Focus on Modernism: The Architecture of Novi Sad 1970 – 1985, Historical Archives of the City of Novi Sad, 26th December, 2018 – 15th January, 2019

разматрање у тим истим оквирима у одређеним случајевима удаљава од савременог прихватања у комплексним условима постјугословенства” (Константиновић 2014: 233). Као иницијални приступ новом читању ових простора и кућа града, од суштинског је значаја разумевање вишеслојне контекстуалне позадине и истицање универзалних вредности, изван стриктно идеолошких. На овај начин, овај „спорни идентитет” или „социјалистичка етикета” није одстрањена, него су у први план постављене универзалне вредности друштва, сачуване у објекту – хуманистичке, модернизацијске, друштвене и друге. Пројекат „Фокус на модернизам” први је у низу пројеката чији превасходни циљ јесте промовисање модернистичког грађеног наслеђа Новог Сада. Са прецизном интенцијом, аутори овог пројекта одлучили су да први сусрет јавности која долази и изван архитектонске струке буде путем најдоминантнијег формата садашњице – фотографије. Експлозивним растом друштвених мрежа у последњој деценији, слике (eng. Images) издвојиле су се као најуспешнији и најефикаснији преносилац информација. Када говоримо о архитектонском наслеђу СФРЈ, можда су највећу видљивост добили споменици НОР-а, који су управо кроз архитектонску фотографију путем друштвених мрежа, пре свега Инстаграма, дошли до многобројне и глобалне публике. Бројни Инстаграм профили подстакнути великим бројем „лајкова” пратилаца, скоро па свакодневно објављују фотографије, код нас заборављених и махом напуштених споменика. Можемо рећи да је оваквом „успеху” допринела и велика популарност архитектуре брутализма, која на глобалном нивоу привлачи велику пажњу не само архитектонске публике. Свакако је

феноменолошки веома интересантно посматрати како споменици који славе антифашистичку борбу народа ових простора у својој околини бивају напуштени и заборављени, а изазивају својеврсну фетишизацију код публике широм света. Како су социјалистички градитељи успели да своју највећу популарност стекну у ултранеолибералном окружењу „кликбајт” културе? Овде заправо долазимо и до основе мањкавости оваквог приступа. Деконтекстуализована, сведена само на визуелну информацију, вишеслојност архитектуре социјалистичког модернизма у најмању руку остаје невидљива, а врло често лоше протумачена, па чак и злоупотребљена. У случају споменика НОР-а свакако можемо рећи да је порука отишла у „другу страну” од оне оригиналне – почаст жртвама датим у антифашистичкој борби и слављење слободе, као вредности за које су народи ових простора дали велику жртву.⁵ Површно читање ове архитектуре, искључиво кроз њен формални израз може да изазове, углавном, краткотрајно интересовање. Из овог разлога, контекст сваке „слике” изузетно је важан. Пројекат „Фокус на модернизам” методолошки је постављен тако да је његов највидљивији израз архитектонска фотографија, само начин комуникације са најширом публиком, иза којег стоји истраживање свих ових објеката, кроз архивску грађу и теренско истраживање. Свесни ограничене пажње публике у добу „изобиља” информација, аутори пројекта сваку фотографију прате кратким текстом који јасно контекстуализује објекат у времену и простору и говори заправо о његовој вези са ширим процесима модернизације друштва и града, успостављајући „микросмосе ових кућа”, али и „свеобухватну слику овог дела прошлости и њихових сложених релација ка садашњости” (Константиновић и др. 2018: 5). Заправо, ради се о логичној аналогији у којој презентована фотографија представља формални израз вишеслојног истраживања на исти онај начин на који и сваки презентовани објекат представља формални израз модернизацијских процеса који су довели до његове изградње.

Савремени приступи истраживању и курирању архитектонског наслеђа ослањају се на различите праксе и приступе, који теже новим облицима комуникације са савременом публиком. Ако је основа одрживости овог наслеђа успостављање комуникације са новим корисницима – млађим генерацијама, онда је сигурно да се у тријади кустоских приступа – преддигитални/конвенционални, који фаворизује постављање артефакта у физички простор галерије или музеја; хибридни, који укључује дигитализовани садржај којим се проширује поље деловања и публике; и дигитални, оријентисан на сајбер простор (Зековић и Константиновић, у штампи) – морају фаворизовати

5. Пројекат Модернизације Новог Сада: рефлексије Баухауса – Шетње кроз модерни Нови Сад: зграда Филозофског факултета (1972–1978), арх. Божидар Јанковић, Љилјана Јовановић, Александар Стјепановић
5. Project *The Modernization of Novi Sad: Reflections of Bauhaus – Walks through Modernist Novi Sad: Faculty of Philosophy building* (1972–1978), Ar. Božidar Janković, Ljiljana Jovanović, Aleksandar Stjepanović

друга два, као медији блиски управо овој групи. Пројекат „Велике лепе зграде”⁶ иде корак даље управо у правцу повезивања публике са градитељским наслеђем – иако, због другачијих разлога у односу на наш контекст, послератна модернистичка архитектура Рурске области није добила своју пуну афирмацију међу грађанима и институционалним актерима. Овај пројекат има намеру да подигне видљивост ове грађене баштине и позиционира га међу носиоце идентитета ове регије, којом преовлађују објекти индустријског наслеђа са почетка 20. века. Можемо тврдити да један од разлога слабе апропријације послератних модернистичких објеката као значајне културне баштине лежи и у чињеници да већина ових објеката и даље имају своју оригиналну функцију и веома су присутни у свакодневици грађана, што им донекле одузима ауру „старог”, потребног за прављење имагинацијских наратива који објекат, као физичку структуру, позиционира у менталној мапи културног наслеђа неког града. Са друге стране, овај пројекат користи управо ову чињеницу и на један директан начин се обраћа заправо корисницима ових објеката. Врло смисленом кампањом, користећи се алатима

⁵ Више о овој теми погледати <https://www.calvertjournal.com/articles/show/7269/spomenik-yugoslav-monument-owen-hatherley>

⁶ <https://bigbeautifulbuildings.de>

6. ДАН у Радничком дому, 21–22. септембар 2019.
6. A DAY in the Workers House, 21st/22nd September, 2019

028

класичног маркетинга, „брендирањем” и наградама, производи се вредносни наратив кроз који корисници ових објеката, али и шира публика почињу да прихватају њихов значај и лично се идентификују. Ово ствара једну посебну ситуацију у којој се, осим значаја за идентитет шире заједнице, гради и онај лични. Ситуација да је „моја зграда” означена као вредно модернистичко наслеђе или чак награђена као најбоља међу њима, позитивно утиче на подизање позитивне свести о овој грађеној средини, широко захватајући различите генерације и слојеве друштва. Ослањајући се на нека од ових искустава, пројекат „Модернизације Новог Сада: рефлексije Баухауса”⁷ конципиран је као партиципативни пројекат и као надградња добрих пракси реализованих кроз Салон архитектуре Нови Сад (2016) и манифестацију студената архитектуре „Октобарх”. Методологија овог пројекта заснована је на два важна приступа. Један је истраживање и формирање базе знања о одабраним објектима у склопу менторисане студентске радионице, док се други реализује кроз стручне шетње кроз ове објекте, вођене управо од стране студената, учесника радионице. Лично ангажовање и знање које студенти носе из овог пројекта утиче на њихово лично сагледавање модернистичке архитектуре и повећава њихову одговорност у професионалном смислу. Такође, учесници шетњи који углавном нису архитекте добијају могућност да кроз лично искуство простора и стручно вођење добију знање о овим објектима. Овакав приступ врло успешно шири знање концентрисано у појединцима, углавном

7 Пројекат је реализован у оквиру програмског лука Будућност Европе Нови Сад европска престоница културе, <https://novisad2021.rs/buducnost-evrope-moderan-novi-sad/>

истраживањима и академским грађанима, на ширу публику. Посебна вредност оваквог приступа јесте и у унутаргенерацијском и међугенерациском дијалогу, који је изразито важан за одрживост вредновања ове архитектуре као део културног и грађеног наслеђа.

Приступ који потенцира лични доживљај простора од стране публике је посебно значајан. У времену експанзије „економије искуства”, млађе генерације нарочито позитивно реагују на пренос знања и информација кроз лично доживљено искуство. „У економији искуства људи више не купују услугу, него искуство које им омогућава успомену и сензацију. Искуства нису ништа друго него догађаји који на специфичан начин ангажирају појединца на апсолутно индивидуалном нивоу. Могућност инволвирања и укључивања људи на индивидуалан начин изразито је јака значајка креативности која се темељи на култури јер је она у могућности генерирати нечије емоције, вредности и визије, те релативно трајно може остати у нечијем сјећању” (Vrhovski 2012). Ослањајући се на ову логику, пројекат ДАН⁸ заснован је на концентрисаном и активном учешћу посетилаца у производњи новог наратива за запостављене и напуштене објекте модернистичке архитектуре, у овом случају објекта Радничког дома архитекте Драгише Брашована⁹. ДАН је конципиран као једнодневни и ефемерни догађај, који у својој временској концентрацији и отворености формата тежи да стручној и широј културној јавности приближи теме вредновања модернистичке архитектуре. Овај догађај помера предметну грађевину из позиције артефакта у позицију просторног оквира у којем се дешава друштвена интеракција, размена искустава и доживљаја. На овај начин публика на активан и интуитиван начин испитује све потенцијале ових простора, што је веома важно као основа у промишљању реалне одрживости објеката. Временска ограниченост на 24 часа ствара осећај ексклузивитета, повећава интересовање публике и пружа могућност доживљаја простора на потпуно неконвенционални начин. Погледати изложбу у 5 сати ујутро или попиту пиће са пријатељима у згради седишта синдиката, и то као једновремену могућност, ствара код посетиоца индивидуална и колективна сећања и доживљаје, отварајући потпуно нове перспективе сагледавања ових архитектонских здања која су махом недоступна широј јавности. Важан аспект овог пројекта је садржај у виду међународне уметничке изложбе као одговор на позив кустоса, који проблематизује управо просторе који су недоступни и „невидљиви” јавности, а објективно представљају колективну вредност једног града.

8 <https://mismobaza.org/dan/>

9 Објекат некадашње Радничке коморе завршен је 1931. године. Његова архитектура оцењује се као мешавина „експресионистичког, модернистичког и романтичног стила” (Mitrović 2010: 167). На прочељу објекта, чија је фасада израђена од опеке, налази се скулптура вајара Томе Росандића. Данас објекат користи Савез самосталних синдиката Града Новог Сада и општина.

Међународна димензија пројекта измешта сам пројекат из локалног оквира и доказује универзалност ове теме у ширем, глобалном контексту.

Сви ови пројекти указују на потребу мултимедијалног и вишедимензионалног приступа у курирању модернистичког наслеђа. Ово је заправо и логичан закључак у светлу потребе да се ови пројекти обрађају различитим генерацијама и друштвеним слојевима. Зато успешност ових пројеката не меримо искључиво бројем физичких посетилаца, већ директним и индиректним утицајем на ширу заједницу. Резултати се свакако огледају и у промени друштвене „климе” и колективног мишљења, који увек имају директне позитивне последице на очување овог вредног архитектонског наслеђа.

Нови Сад модерни град

У средишту концепта номинације Каунаса за европску престоницу културе за 2022. годину (сада 2023. годину), названог „Од привременог ка савременом” (From Temporary to Contemporary) стоји питање модерног идентитета града, који је своју радикалну ремоделацију доживео у периоду привремене престоничке функције, између 1919. и 1940. године. „Модернизам за будућност” (Modernism for the Future), пројекат и основани истраживачки центар, оформљени су као мост успостављања дијалога између прошлости и будућности, али и различитих друштвених група, креирајући тако европску димензију инклузивног и партиципативног оснаживања идентитета (Vitkiene et al. 2017). Оно што стоји у средишту проблема, али и решења, јесте разумевање и прихватање овог наслеђа од стране грађана, односно, изградња „емотивне привржености” кроз коју се обезбеђује и његова одрживост.

Ако бисмо желели да успоставимо паралеле између ове две средине, а заједничке основе можемо пронаћи у различитим доменима урбане и друштвене историје, поставља се питање на којим основама је могућа изградња слике *Нови Сад модерни град*, те где леже суштинске препреке.

У случају Новог Сада успостављени су неки основни механизми препознавања градитељске баштине у фокусу од стране истраживача и једног дела средине. Иако су ти процеси спорадични и вансистемски, кроз њих се остварују основне претпоставке „инклузивног дискурса наслеђа”, који почива на праксама *од-доле*, дијалогу, креативној интерпретацији, демократији и диверзитету (Kisić 2016: 75). Овај „дискурзивни заокрет” базиран је на процесу, новом виђењу баштине, и на учесницима у њему. Интензитет овог процеса кључан је за његов континуитет и одрживост. За ширу акцију и укључивање локалне заједнице значајна је управо „емотивна приврженост”, која долази кроз партиципативне праксе, нове приступе и здружену

7. ДАН у Радничком дому, 21–22. септембар 2019.

7. A DAY in the Workers House, 21st/22nd September, 2019

акцију у физичком и дигиталном простору. Ово је кључно за разумевање опуса који репрезентује глобални карактер модерне архитектуре и која мора да се разуме изван „ауторизованих идентитета” пожељне прошлости и да се кроз нови систем интерпретације приближи својим корисницима и публици. „Наслеђе социјалистичке Југославије је дисонантно наслеђе: не мора нужно да значи исто за различите људе” (Ćirić 2018), али подстиче плуралитет погледа и приступа, те схватања културе и грађене средине као слојевите, вишеидентитетске и променљиве.

Посебан значај овог процеса је његов утицај на успостављање курса савремене архитектонске праксе, која у глобалној епохи препознаје питање идентитета

као посебно осетљиво. Уз свеprisутно приклањање технолошки детерминисаним праксама, постаје све јасније истицање значаја идентификације кроз архитектуру, које се, према Адаму (2012), може развијати и у домену савремене архитектуре кроз повезивање са локалним. Међутим, ова полемика око утицаја локалног, која сеже још у време појаве постмодернизма, као критичке праксе, додатно истиче проблем једновременог приклањања и глобалном развоју и традиционалним вредностима, као својствености националне културе. Рикер истиче природу тог парадокса, који је посебно евидентан у срединама у развоју и поставља питање: „Како постати модеран и вратити се изворима; како оживети стару, успавану цивилизацију, а бити део универзалне цивилизације?” (1965: 276–277). Ово би се могло проширити и на питање идентитета (архитектуре) као дела пројекта културе, које Томка и Кисић препознају и „седиментираним митовима” и „конфликтним сећањима”, кроз које се дефинише систем хипотеза о томе „шта је Нови Сад”, а где се закључци прилагођавају датом политичком тренутку, одабиром од понуђених (2018: 68, 73). Тако постаје могуће да „два супротстављена, али изразито кредибилна идентитетска дискурса објашњавају град: српски национални дискурс и мултиетнички дискурс” (*Ibid.*: 74), где је овај други репрезентован кроз препознавање етничких обележја и овако маргинализованих мањина, а не кроз глобалну и космополитску димензију. Осим тога, овај „дискурзивни пејзаж” формира се и у односу на европску димензију те потребу да се град представи као „више европски од других” (*Ibid.*: 78). Међутим, и поред тога, препознавање идентитета модернизма као могућег разрешења ове тензије остаје по страни.

Ставови Кенета Фремпона у његовом

семиналном есеју „Десет тачака о архитектури регионализма: привремена полемика” говоре о модалитетима трајања модерне традиције, насупрот историцистичком постмодерном ревизионизму, или приклањању хај-тек авангарди. Трагање за модерним, више него модернистичким, започиње у оквирима сопствене средине као критичком изворишту за контекстуално сензитивну праксу. „Постоји чврсто и ослобађајуће наслеђе које лежи у оквиру комплексне културе коју генерално подводимо под име ’модерни покрет’. Напустити ослобађајућу, критичку и поетичку традицију овог века као *изашлу из моде* није ништа друго до реакционарна глупост” (Frampton 1987: 378). На овај начин, својство места, са свим традицијама и слојевима постаје почетна тачка настајања „архитектуре отпора”, критичке праксе која се рађа у интеркацији глобалне културе и локалних вредности места.

На бази овога, Адам указује на два могућа смера креирања савремених архитектонских пракси, које се ослањају на локалне вредности: дух места, које назива *сајт-специфик пројектовање* или „симболички идентитет”, односно, лично разумевање пројектанта локалних симболичких вредности (Адам 2012: 188). Ови приступи нису међусобно искључиви, а питање места на којем се гради разматрају у свеукупности вредности и утицаја. Иако се не очекује напуштање глобалних типова, њихова реализација сензитивна је на локалне услове, као својеврсно апстраховање тих квалитета у архитектонску форму. С друге стране, симболички идентитет почива на личним интерпретацијама културалних, традиционалних, друштвених и других вредности као основе за стварање нове архитектуре. За овакав приступ савременим архитектонским праксама кључна је сензибилизација пројектаната и средине на вредности локалног, наслеђеног, у свеукупности, као богатог референтног места са којег се гледа у будућност.

ЛИТЕРАТУРА

- Зековић, М., Константиновић, Д. (у штампи)
Курирање архитектуре у дигиталном свету: ставови, приступи и нова публика, у: *Лабораторија културе 21 – иновације у култури*, Мицков Б. (уредник), Београд: Службени гласник.
- Завод за заштиту споменика културе Града Новог Сада 2021
Културна добра онлајн
<http://www.zzskgns.rs/kulturna-dobra-online/?lng=cir>, приступљено 20. 05. 2021.
- Туристичка организација Града Новог Сада 2021
Архитектура, <http://novisad.travel/arhitektura/>, приступљено 20. 05. 2021,
<https://novisad.travel/cp/arhitektura/>
- Konstantinović, D., Jović S. 2020
Metacode of Modernism: Novi Sad the Modern City, u: *Post-socialist transformation of the city, Conference Proceedings*, Pajvančić Cizelj A. (urednik). Novi Sad: Filozofski fakultet [elektronski sadržaj], 67–82, dostupno na <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2020/978-86-6065-602-7>
- Lähdesmäki, T. 2019
Conflicts and Reconciliation in the Postmillennial Heritage-Policy Discourses of the Council of Europe and the European Union, in: *Dissonant Heritages and Memories in Contemporary Europe*, Tuuli Lähdesmäki (et.al). London: Palgrave Macmillan, 25–50.
- Konstantinović, D., Bede, A. & Strehovec, A. (urednici) 2018
Fokus na moderizam: arhitektura Novog Sada 1970–1985. Katalog izložbe. Novi Sad: Društvo arhitekata Novog Sada.
- Čirić S. 2018
Dissonantno nasleđe. *Vreme*, 145 (15. novembar 2018), <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1641170>
- Tomka G. & Kisić V. 2018
From Inconsistencies to Contingencies - Understanding Policy Complexity of Novi Sad 2021 European Capital of Culture. *Croatian International Relations Review* (Zagreb), XXIV (82): 62–89.
- Spasić I. i Backović V. 2017
Gradovi u potrazi za identitetom, Beograd: Filozofski fakultet.
- Vitkiene V. (et.al) 2017
Kaunas Contemporary Capital 2022 / European Capital of Culture. Kaunas: Kaunas City Municipality.
- Kisić, V. 2016.
Governing Heritage Dissonance: Promises and Realities of Selected Cultural Policies. Amsterdam: European Cultural Foundation.
- Кисић, В. 2014
Стваралац, саучесник, критичар, конзумент – оквири учешћа грађана у стварању баштине, *Култура* (Београд), 144: 106–127.
- Константиновић, Д. 2014
Програмске основе југословенске архитектуре: 1945–1980. Нови Сад: Факултет техничких наука.
- Adam, R. 2012
Identity and Identification: The Role of Architectural Identity in a Globalised World, in: *The Role of Place Identity in the Perception, Understanding and Design of Built Environemnts*, Casakin, H. & Bernardo, F. eds. Sharjah: Bentham Science Publishers: 176–193.
- Vrhovski, I. 2012
Ekonomija iskustva kao produkt kulturne globalizacije. *Praktični menadžment*, 3 (1), 51–56.
- Mitrović, V. 2010
Архитектура XX века у Војводини. Novi Sad: Музеј савремене уметности Војводине.
- Silverman, H. 2010
Contested Cultural Heritage: Religion, Nationalism, Erasure, and Exclusion in a Global World. New York: Springer.
- Smith L. 2006
Uses of Heritage, London and New York: Routledge.
- Tunbridge, J. E. & Ashworth G. J. 1996
Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict. Chichester: Wiley.
- Кадјевић, А. 1990
Живот и дело архитекте Драгише Брашована (1887–1965). *Годишњак Града Београда* (Београд), XXXVII: 141–173.
- Frampton, K. 1989
Ten Points on an Architecture of Regionalism: A Provisional Polemic, in: *Architectural Regionalism: collective writings on place, identity, modernity and tradition*, Canizaro V. (editor). Princeton: Princeton Architectural Press: 375–386.
- Cohen, A. P. 1985
The Symbolic Construction of Community. London and New York: Routledge.
- Ricoeur, P. 1965
Universal Civilisation and National Culture, in: *History and Truth*, P. Ricoeur (ed.), Evanston: Northwestern University Press: 276–277.

Summary

DRAGANA M. KONSTANTINOVIĆ

University of Novi Sad, Faculty of Technical Sciences,
Department of Architecture and Urbanism
konstan_d@uns.ac.rs

SLOBODAN A. JOVIĆ

University of Novi Sad, Faculty of Technical Sciences,
Department of Architecture and Urbanism
slobodan.jovic@uns.ac.rs

NOVI SAD MODERN CITY: Research, Evaluation, and Curation of Unabsorbed Urban Modernization of the City

The city of Novi Sad gained its urban character in the processes of intensive remodelling, infrastructure reconceptualization, and construction modernization in the second half of the 20th century. During this process, Novi Sad became a city. Nevertheless, the city's official cultural policies promote identity based on other values of the city's history: it is most often represented and perceived as a Central European city, valued for its Austro-Hungarian architectural heritage. In recent years, some independent projects in culture have focused on the unacknowledged "modernist code" of the urban fabric, unrecognised and suppressed city's identity, and even more, on a process of extensive modernization in which the urbanity emerged. The work explores the approaches, concepts and outcomes of these projects, whose common goal is to present and recognize "pillars of modernization", whether buildings, architects, spaces, or phenomena. The work aims to point out, through a critical review of previous practices, possible directions for further development of relations towards unabsorbed identities, and the importance of architecture in this process. The recent representation of the city to its citizens – as a polygon of modernization and urban development – was recognized as an opportunity to reaffirm the idea of the progressive and humanist function of architecture, which changes the city, space, and life.

Translated by the author